

Mollay-tanítvány vagyok, akinek teljes szakmai pályáját meghatározta a professzor úr széles szakmai tudása, annak a diákokra ható szuggesztív kisugárzása, és következetes emberi tartása. Egyetemi tanulmányaimat a szó szoros értelmében nála kezdtem: ő volt a felvételi bizottságom elnöke. Később lenyűgöztek nyelvtörténeti előadásai, és meghatározó erővel hatottak rám a szemináriumokon folytatott, majd később személyes beszélgetések. Professzor úrnál írtam a szakdolgozatomat, ő volt az egyetemi disszertációm témavezetője, és ő segített a kandidátusi disszertációm elkészítésében is. Ezekben a dolgozatokban többek között az általa kiadott *Budai Jogkönyvet*² és *Kottanner Jánosné emlékiratait*³ vizsgáltam szórendi szempontból. Haláláig kapcsolatban voltam vele, és ő szakmai tanácsokkal látott el és atyai gondossággal figyelte pályámat.

Bevezetés

Jelen tanulmány a soproni és egyben a magyarországi német nyelv történetének bemutatásához kíván hozzájárulni. A vizsgálathoz a 15. és 16. századi Sopronban írt és Mollay Károly kiadásában 1993-ban *Első telekkönyv (1480–1553)* címmel közreadott kötetet választottam.⁴ A bejegyzéseket tizenkét kéz 73 éven át írta a telekkönyvbe. Erre az időre esnek a török ellen vívott legádázabb harcok és végül Magyarország középső részének a török általi meghódítása. Sopron – amely a zárt német nyelvterület határán és Magyarország nyugati szélén terült el, hasonlóan sok más, többnyire német lakosságú és ezért német kancelláriai nyelven működő városhoz Magyarország keleti és északi peremén, Erdélyben, a Felvidéken és azon belül a Szepességben –, kívül maradt a török által megszállt területen.

A 15–16. századi magyarországi városokban a korábban szóbeli hagyományozással hátrahagyott törvényeket a 15. századtól kezdve többnyire német nyelven kodifikálták.⁵ A bírósági könyveket⁶ és telekkönyveket, mint például az itt vizsgált kötetet,

¹ Jelen tanulmány a Praesens kiadó Beiträge zur Kanzeleisprachenforschung c. sorozatának Die Anfänge deutschsprachiger Kanzleien in Europa (Hgg. von Jörg Meier und Arne Ziegler) című 4. kötetében Strukturen und Formeln in den Eintragungen des „Ersten Grundbuchs 1480–1553“. Zur Kanzleisprache der Stadt Ödenburg im späten Mittelalter címen német nyelven megjelent cikk magyar fordítása. Köszönöm Albrecht Greulenak, József Wiktorowicznak és Vargáné Drewnowska Ewanak segítő véleményeiket és tanácsaikat.

² *Karl Mollay*: Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Budapest – Weimar, 1959.

³ *Karl Mollay*: Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1439–1440). Wien, 1971.

⁴ *Mollay Károly*: Első telekkönyv – Erstes Grundbuch 1480–1553. (Sopron város történeti forrásai A sorozat, 1. kötet) Sopron, 1993.

⁵ Ld. pl. *Mollay*: Das Ofner Stadtrecht; *Ilo Tapani Piirainen*: Das Stadtrechtsbuch von Sillein. Einleitung, Edition und Glossar von Ilo Tapani Piirainen. Berlin – New York, 1972.

szintén német nyelven vezették. Ezek mint szövegtípusok (Texttypen) jogi könyvek, közös jellemzőjüként a jogilag szabályozott érvényességet vehetjük alapul. Ez vonatkozik: a városi könyvekre, a jogkönyvekre, a bírósági könyvekre és a telekkönyvekre egyaránt. A telekkönyvek besorolása ez alatt mint szövegfajta osztály (Textsortenklasse) nevezhető meg.⁷

Jelen tanulmányban ennek a szövegfajta osztálynak a szerkezetével és szövegfajtaszerű jellemző vonásaival foglalkozunk. A következő kérdésekre keressük a választ:

1. Hány makrostrukturális típust különböztetünk meg egy szövegfajtan belül?
2. Mely variációk fordulnak elő az egyes makrostrukturális típusokon belül (mint szó szerinti vagy csak szerkezeti megfelelések, formulaszerű fordulatok stb.)?
3. Több-e a megfelelés vagy inkább az eltérés az egyes kezek makrostrukturális típusaiban?

A soproni kancellária dokumentumai viszonylag jól fel vannak dolgozva, Házi Jenő 1921 és 1943 között 13 kötetben jelentette meg a városi levéltár okleveles anyagát.⁸ Mollay Károly a jelen telekkönyvön kívül különböző szövegfajtákhoz tartozó kéziratokat adott ki: egy üzleti könyvet⁹ és egy házi gyógyszerkönyvet.¹⁰ További szövegek, amelyek a 15. és 16. századból, illetve a 17. század elejéről származnak, még kiadásra várnak.¹¹

A telekkönyv mint szövegnyelvészeti vizsgálati korpusz

A későközépkori Magyarországon a korai újfelnémet kancelláriai nyelvnek különböző szövegfajtaival és osztályaival találkozunk, mint városi jogok, bányajogok, bírósági könyvek, számadáskönyvek, levelek, oklevelek, telekkönyvek.¹²

⁶ V.ö. többek között *Ilpo Tapani Piirainen – Arne Ziegler: Das älteste Gerichtsbuch von Käsmark / Kežmarok aus den Jahren 1533–1553*. Levoča, 1998.; *Házi Jenő – Németh János: Gerichtsbuch / Bírósági könyv, 1423–1531*. (Sopron Város Történeti Forrásai B sorozat, 2. kötet. Sopron – Veszprém, 2005).

⁷ *Wolfgang Heinemann: Textsorten. Zur Diskussion um Basisklassen des Kommunizierens. Rückschau und Ausblick*. In: Kirsten Adamzik (Hg.): *Textsorten: Reflexionen und Analysen*. Tübingen, 2000, 9–30., itt: 16–17.; *Kirsten Adamzik: Sprache: Wege zum Verstehen*. Tübingen – Basel, 2001, 263–264, 332.

⁸ *Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. Oklevéltár I./1–7, II./1–6*. Sopron, 1921–1943.

⁹ *Mollay Károly: Moricz Pál kalmár üzleti könyve / Das Geschäftsbuch des Krämers Paul Moritz (1520–1529)*. Sopron Város Történeti Forrásai B sorozat, 1. kötet. Sopron, 1994.

¹⁰ *Mollay Károly: Hausarznei- und Essigbüchlein von Hans Seyfridt / Hans Seyfridt házipatikája és ecetes könyvecskéje 1609–1633*. Sopron várostörténeti forrásai B/2. 139. Sopron, 1995.

¹¹ *Karl Mollay: Das Wörterbuch des Frühneuhochdeutschen in Ungarn*. In: Vilmos Ágel, Rainer Paul und Lajos Szalai (Hg.): *Beiträge zur historischen Lexikographie. Vorträge und Aufsätze zur mittelhochdeutschen und frühneuhochdeutschen Lexikographie*. (Budapester Beiträge zur Germanistik Bd. 15) Bp., 1986, 111–121, itt: 114.

¹² *Peter Bassola: Deutsche Schriftlichkeit in Ungarn in frühneuhochdeutscher Zeit – mit besonderer Rücksicht auf die Zeit bis 1526*. In: Karl Manherz (Hg.): *Gedenktagung zu Ehren von Claus Jürgen Hutterer und Karl Mollay am 24. November 2000*. (Budapester Beiträge zur Germanistik, Bd. 38) Bp., 2003, 11–25.; *Arne Ziegler: Stadtsprachliche Textsorten im 14. und 15. Jahrhundert. Eine Forschungsperspektive*. In: Helga Bister-Broosen (Hg.): *Beiträge zur historischen Stadtsprachenforschung*. Wien, 1999, 111–129.; Jörg Meier: *Städtische Textsorten des Frühneuhochdeutschen. Die Leutschauer Kanzlei im 16. Jahrhundert*. Uo. 131–157.

Korpuszunk, az *Első telekkönyv* 195 nyomtatott oldalt tesz ki. Az egyes bejegyzések, melyek elsősorban adás-vételi szerződéseket, adományokat, egyházi javadalmakból felvett kölcsönöket, adósleveleket stb. rögzítenek, folyamatos számozással 1-től 972-ig terjednek. A 611-es bejegyzéstől kezdve néhány olyan tétel található, amelyek alcsoportba vannak osztva. Így az egész telekkönyv hozzávetőleg 1100–1150 bejegyzést tartalmaz. Mollay Károly a bevezetésben részletesen foglalkozik az írnokokkal. 12 kéz egytől 16 éven át, átlagosan tehát kb. 6–7 évig volt gazdája a telekkönyvnek. Mivel az egyes bejegyzések keletkezési idejét pontosan tudjuk, az is ismert számunkra, hogy mely írnok (azaz melyik kéz) mely bejegyzéseket írta.¹³

Az *Első telekkönyv* szövegfajtái

1. Adás-vételi szövegfajta

Az *Első telekkönyv*ben leggyakrabban az adás-vételi szövegfajta található, amely különböző makroszerkezeti variációkban fordul elő.

1.1 Az 1. típusú makroszerkezet

Nach Cristi geburt VierZehennhundert vnd darnach In dem Achtzigisten Jare **hat** peter Friesheimer dem Erbern Mert kromer, vnd Barbare, seiner hawsfrawenn vnd Ir baiden Erbenn **verkaufft** sein halbs haws Inn der Fleischer gassenn, Zw nachst des bemeltten Mert kromers vnd Hannsen Drescher hewser gelegenn, vmb ein Summa geldes, der er ganncz vnd gar bezalt vnd entricht ist, fray vnd ledig vor aller gült vnd geltschuld. Actum vt supra.¹⁴

Az 1. típusú makroszerkezet meghatározó összetevői:

Mikor	ki	kinek	eladta	mit	Attr1	Attr2	mennyíért	hogyan	hogyan	actum
1	2	3		4	5a)	5b)	6	7	8	9

A szöveg tartalma: fő információ (Kerninformation), kiegészítő adatok, esetleges kiegészítő magyarázatok.

A szöveg szándéka (Intention): a nyelvi kifejezések típusai, amelyek az egyes bejegyzések szándéka szerint különbözőek lehetnek; így közlés és/vagy kihirdetés és/vagy megállapítás és/vagy állítás, esetleg módosító adatok és/vagy hitelesítési adatok, valamint további nyilatkozatok.¹⁵ (a szöveg tartalma és intenciója kérdéséhez ld. Lüger 1995, 50ff).

Az 1. típusú makroszerkezet fő információinak szerkezete:

1. mikor? – időbeli meghatározás: Nach Cristi geburt VierZehennhundert vnd darnach In dem Achtzigisten Jare
2. ki? – személyi meghatározás (eladó): peter Friesheimer

¹³ Mollay Károly: Bevezető In: *Első telekkönyv*, XI–XIII.

¹⁴ *Első telekkönyv*, 3. bejegyzés. Mollay 1993, 1.

¹⁵ Heinz-Helmut Lüger: *Pressesprache*. 2., bearbeitete Auflage. Tübingen, 1995.

3. kinek? – személyi meghatározás (vevő): dem Erbern Mert kromer, vnd Barbare, seiner hawsfrawenn vnd Ir baider Erbenn
4. mit? – az eladás tárgya: sein halbs haws
További kiegészítő adatok:
5. Attribútumok – az eladás tárgyának adatai:
hely: a) Inn der Fleischer gassenn
b) Zw nachst des bemeltten Mert kromers vnd Hannsen Drescher hewser gelegenn
6. mennyiért? – az ár adatai: vmb ein Summa geldes
7. hogyan? – az eladás mikéntjének adatai: der er ganncz vnd gar bezalt vnd entricht ist
8. hogyan? – az objektum esetleges terheinek vagy ezek mentességének adatai: fray vnd ledig vor aller gült vnd geltschuld
9. idő – a bejegyzés időpontjának adata: Actum vt supra

Az Első telekkönyv szövegfajtájának makróstrukturális típusai mint közlés / tájékoztatás intenciójú szövegek a következő szerkezetet mutatják: fő/központi információk + további adatok. A fenti bejegyzés a fő információhoz a következő kiegészítéseket tartalmazza: Fő információ: 1–4: személyi, helyi és időbeli adatok, az adás-vételi ingatlan adata. További kiegészítő adatok: 5: az adásvételi ingatlan helyére, 6: a eladási árra vonatkozó adatok, 7: további adatok az eladással és 8: az ingatlan helyzetével kapcsolatosan. Nyelvi funkciók: Az 1-től 9-ig terjedő pontok – és így az egész bejegyzés – közlés – tájékoztatás.¹⁶ Ezek a kijelentések nem egy rövid időszakra vonatkoznak, hanem olyan terjedelmű érvényességre tartanak igényt, ami addig szól, míg egy új tájékoztatás azokat hatályon kívül nem helyezi.

1.2 A 2. típusú makroszerkezet

Pertel Schüerenprannt, Martha sein hawsfraw vnd Ir baider Erbenn **haben Nuts vnd Gwer Emphanen** ains Viertaill Weingarten Im Tewffen weg, des Nachbar ist Stathalben Schell Ledrer vnd veldhalben Mathes Sleyher, das mit khawff vom paull Leroch an sy kömen ist Ledig vnd frey. Actum an Mitichen Nach EliZabeth Anno 1497 (11. 22.).¹⁷

A 2. típusú makroszerkezet meghatározó összetevői:

ki	birtoklási, használati és rendelkezési jogot nyertek	kitől	hol - Attr	hogyan	kitől	hogyan	actum mikor
1	<u>haben</u> Nwcz vnd gewer <u>emphanen</u>	2	3	4	5	6	7

¹⁶ „Der Textautor macht Aussagen über einen Sachverhalt, den er für gegeben, für verbürgt hält.” Lüger 1995, 91.

¹⁷ Első telekkönyv, 195. bejegyzés. Mollay 1993, 29.

A fő információk felépítése (a tájékoztató adatok sorrendje és száma):

Ha összehasonlítjuk a 2. típusú makróstrukturális szerkezet fő információinak elemeit az 1. típuséval, azt állapíthatjuk meg, hogy mindkét típusban ugyanazok az információk találhatóak – mindössze azzal a különbséggel, hogy a 2. típusú a *hat Nwcz vnd gwer emphanngen* formulaszerű szerkezettel új felszíni szerkezetet hozott létre. Az igei csoportot, (amely itt főnévi csoporttal áll), a főinformáció meghatározó elemének tartom.

1. ki? (a személyek adatai)
2. miről? Az eladásra kínált illetve a csereingatlan, ill. az ingatlanok felsorolása
3. Hol van az ingatlan?
4. milyen? a tulajdonátruházás fajtája
5. kitől? az eladó személyének adatai
6. Az ingatlan tehermentes?
7. mikor? a bejegyzés dátuma

Nyelvi funkciók: A 2. makróstrukturális típusban is, mint fent az 1.-ben az első 7 pont a közlés beszédaktuscsoportba tartozik, amely itt is hosszú távú érvényességre tart számot.

Az egyes makróstrukturális típusok megkülönböztetésére két fő szempontot kell figyelembe venni: A fő információban közölt adatok és az azokat kiegészítő további adatok mennyiségének arányát, valamint a nyelvi kifejezések típusait.

1.3 A 3. típusú makrószerkezet

A fenti két makrószerkezeti típushoz képest a 3. típus – az eladó, valamint az ingatlan árára és fajtájára vonatkozó adatokon kívül – még további kiegészítő információkat tartalmaz, mint pl. a tulajdonjognak a vevőre való átruházása, illetve a jogfenntartás.

Thoman Hirsch, burger Zu Odenburg, hatt fur sich vnnd sein erben nutz vnnd gwer emphanngen aines weingarten In grassen, neben gmeiner Statt weingarten daselbs gelegen, so er von herren Michelln [tölld] puellemdorffer, auch purger Zu Odenburg vmb ain Suma gellts fur frei, ledig erkhaufft vnnd beZallt haben (sic!). Sollchs khauffs ist gedachter verkhauffer ernennnts Thoman Hirschen vnnd seiner erben recht trew gewern, scherm vnd furstanndt fur allkhunfftig khrieg vnnd ansprach gegen Cristen vnnd Juden, nach Stattbrauch. Ermellter weingarten ist auch durch den verkhauffer fur frey, ledig auf- vnnd vbergeben worden. Actum auf dem Rathauß den 17. tag January Anno domini 1544. Sub dominis magistratibus Joanne Reiß magistrociuium et Leopoldo Stainer Judice.¹⁸

A fő információ felépítése (a tájékoztató adatok sorrendje és száma):

A fő információ kifejtése:

hatt ... nutz vnnd gwer emphanngen → birtoklási, használati és rendelkezési jogot nyert

A fő információ és további kiegészítő adatok:

¹⁸ Első telekkönyv, 716. bejegyzés. *Mollay* 1993, 128.

- 1) ki? – vevő
- 2) kinek a javára?
- 3) mire? – az eladó ingatlanra vonatkozóan
- 4) Hol van az ingatlan?
- 5) hogyan? – kifizette
- 6) kitől? – az eladótól
- 7) miért? – egy bizonyos összegért
- 8) hogyan?

A kiegészítő információ egy további nyilatkozat arról, hogy az adás-vételi szerződés a város szokásjoga szerint jött létre. Ehhez még kapcsolódnak a már ismert kiegészítők az ingatlan minősítésére és az ügylet időpontjára vonatkozóan:

- 9) a tulajdonjog átadása a vevőnek, ami általános jogi érvényességgel bír
- 10) Az ingatlan tehermentes.
- 11) dátum
- 11.1) hol?
- 11.2) mikor?
- 11.3) Mely városbíró illetve tanácsos hivatali idejében?

Nyelvi funkciók: A nyelvi funkciókat itt is mint tájékoztatást lehet megfogalmazni, amely a tehermentesség további információjával egészül ki. Más bejegyzésekben, mint lent a 210-ben egy fenntartást rögzítenek, amelyet a közlés különleges fajtájának, konkrétan a figyelem felkeltésének tekinthetünk.

A központi elemek, azaz a fő információ kifejtésének módozatai az egyes bejegyzésekben variálódhatnak. A 218-as bejegyzésben például először a megszerzés módját adják meg: *haben khauff* (= megvették) és csak a végén rögzítik a teljes birtoklási, használati és rendelkezési jogot: *Vnd haben hiemit Nutzs vnd Gwer Emphangen*. Némelyik bejegyzésben a teljes leírás után egy kiegészítés szerepel, amely a birtokviszony megváltozását rögzíti vagy éppen azt korlátozza:

... Vnd ist der Seinreichin vorbehalten, Das Sy In dem obegeschrieben haws herberg haben soll. So Lanng Es der Fleischagker peter behaldt. Ob er Es aber verkhawfft vnd sich daraüs Züg. Alsdann sich die Seinreichin auch draus Ziehenn. Actum vt supra.¹⁹

Ebben a kiegészítésben először a fő információ szerepel: *ist vorbehalten*

Fő információ:

- 1) kinek?
 - 2) mit?
- További kiegészítő információk:
- 3) meddig?
 - 4) A megváltozott helyzetben már nem érvényes

¹⁹ Első telekkönyv, 716. bejegyzés. *Mollay* 1993, 31.

1.4 A 4. típusú makroszerkezet

Némelyik bejegyzés a fő információn kívül komplikált birtokviszonyokra vagy a birtokviszony megváltozására vonatkozó adatokat mutat be, mint pl. a következő bejegyzés:

Lamprecht Gundel vom wolffs hat ain sechtZehentail weingarten im Kuepergern verkaüft, der Zwischen n. farnner Vnd Rueprecht schuesterin weingarten daselbst gelegen, das von weilend Vlrich steyrer herrurt vnd von Ime mit erbschaft an sein eelich gelassen kind, mit nomen michel kumen ist, desselben Kindes Mueter Jetzo gedachter gündl eelich genommen hat Vnd er hat seinem SteuffSun, michel fur das obgemellt weingärtl ain ander SechZehentail weingarten Im Heller, Zwischen Andre pinther vnd pangrats Maintzer weingarten gelegen, ledig vnd frei geben, den sollen Im Vater Vnd Mueter treulich vorbehalten Vnd peulich Innhaben. Beschehen Freitag ante dominicam Oculi Anno etc. im XXVI.²⁰

A fő információk felépítése (a tájékoztató adatok sorrendje és száma):

A fő információ kifejtése: *hat verkaüft*

A fő információ:

1) ki? – *Lamprecht Gundel*

2) mit? – ingatlant

3) hol?

Kiegészítő információ a tulajdonról mint új fő információ:

4) korábbi 1. sz. tulajdonos – *Vlrich steyrer*

5) korábbi 2. sz. tulajdonos – *Sohn michel*

6) az eladó, Lamprecht Gundel házasság kötése a korábbi 2. sz. tulajdonos, Sohn michel anyjával

7) Csere: az eladó a korábbi 2. sz. tulajdonosnak (michelnek) adott a szőlő tizenhatodáért egy másik egytizenhatodot.

További kiegészítő adatok:

8) milyen? – tehermentes

9) A jövőre vonatkozó előírás, amelyet utasításként kell értelmeznünk.

10) datum

Nyelvi funkciók: A szerző szándéka szerint a nyelvi funkció megint a közlésben illetve a tájékoztatásban határozható meg, de egyúttal bizonyítékként vagy a hitelesség jeleként a korábbi tulajdonosokat is megnevezik. „Az információk megbízhatóságának a hangsúlyozására és annak elfogadhatóságának növelésére gyakran *hitelességi jeleket* alkalmaznak. [...] Ezek a komolyságot, pontosságot, részben pedig az olvasónak a helyzetleírás elfogadására vonatkozó készségét fokozzák.” (Lüger 1995, 99; ford. B.P., kiemelés az eredetiben). Ennek a bejegyzésnek további céljaként, szándékaként az *utasítást* említhetjük. A fenti bejegyzésben érdekes az is, hogy a fő információt csak az ugyanazon a napon eszközölt következő bejegyzésben rögzíti, és a további kiegészítő adatokat a legszükségesebbekre korlátozza:

Blasi nagd, Ratsburger Zu Ödenburg hat nuts vnd gwer emphanngen aines achtl weingarten in Kuepergern gelegen, Zwischen n. Farnner vnd rueprecht schuesterin weingarten, das frei, ledig mit kauf von Lamprecht gundl Vom wolffs Vnd seinen erben an In kumen ist Vnd völlig beZallt Hat. Beschehen Freitag ante dominicam Oculi Anno etc. XXVI²¹

²⁰ Első telekkönyv, 453. bejegyzés. *Mollay* 1993, 66.

²¹ Első telekkönyv, 454. bejegyzés. *Mollay* 1993, 67.

1.5 Az 5. típusú makrószerkezet

Olykor a fizetést pontosan és minden részletre kiterjedően rögzítik:

... An bemelitem hauss, Das sy Vmb Funffvnds subentzig phunt den. kaufft, haben sy vor dem [statgericht] [puelndorffer als purgermaister] statrichter, dem puelndorffer 40 tal. den. ausgericht, [So] Vnd die Vbrigen 35 tal. den. haben sy für den puelndorffer, [nidergelegt] nachvüolgender Zeit als purgermaister nidergelegt, Dauon der purgermaister den erben ains tails ausgericht Vnd bleibt dem khnaben der gemellten Riemerin Sün, Wastl [na] genant, nach an gemelitem hauss XXVIII ½ tal. den. schuldig, Dieselben Summa gelts soll der khnab auf des gemellten puelndorffer hab vnd guetern haben vnd bekhumben, Vnd der puelndorffer sol bemellt gelt Zu des erben handen erlegen etc.²²

A fő információk felépítése (a tájékoztató adatok sorrendje és száma):

A fő információ kifejtése: *für das Haus habe sy ... ausgericht ... haben nidergelegt*

A fő információ:

- 1) hol?
- 2) először mennyit?
- 3) aztán mennyit?
- 4) kinek?

További kiegészítő adatok mint utólagos információ:

- 5) A vásárlási árból a polgármester egy részt kifizet.
- 6) Az adósságnak egy része még megmarad.
- 7) Ezt a fiú megkapja a birtok fejében.
- 8) Az adósság másik részét az örökös kapja meg.

A nyelvi funkciók a közlést / információt mutatják mint intenciót.

A dátum után a következő formulaszerű kifejezés található:

... auf solh einschätzung seind gemelte Jude vor dem grundbuech erschinen,²³

amely a bejegyzés hitelességét hivatott igazolni azzal, hogy megadja, ki jelent meg a Telegkönyv előtt. Vagy ugyanez más kifejezéssel:

... vnd fur das grundtpuech kumen ...²⁴

Az adás-vételi szerződéshez olykor egy kiegészítést csatolnak, amelyben bizonyos fenntartások szerepelnek:

... Ausgenomen vnnnd vorbehalten, das seiner tochter Catharina, yetzo Leopoldden preissen, purger Zu Odnburg eelichen hausFrawen, vnd Adamen, seinem sun, funffzigkh phundt phenig guter werung, muetterlich erbschafft, lautt des schulldbrieffs, derhalben ausgangen, auff obbenennten gutem vorbemellter Margarethen vnd Jrer erben verscriben vnd verpfenndt sein, welleche Suma gellts Jnen darauß nach gemellts ollpeckhen abgannng sollen geraicht vnd beZallt werden Ongeuerde.²⁵

2. További szövegfajták

Amint eddig is láttuk, a leggyakoribb szövegfajta az adás-vétel. Sokkal ritkábban fordul elő hagyatéék (pl. 143, 166), adósságok kifizetése (pl. 164), használati jog (pl. 253),

²² Első telegkönyv, 494. bejegyzés. *Mollay* 1993, 74–75.

²³ Első telegkönyv, 528. bejegyzés. *Mollay* 1993, 82.

²⁴ Első telegkönyv, 555. bejegyzés. *Mollay* 1993, 87.

²⁵ Első telegkönyv, 716. bejegyzés. *Mollay* 1993, 96.

adomány (357, 386, 882), ingatlancsere (401, 253) stb. Ezeket további szövegfajtáknak tekintjük.

Más tartalmú bejegyzések hasonló szerkezeteket mutatnak, mint az adás-vétel:

Item Anna, weilundt Gilgen Rettenhengst verlassen Wittib Ist komen Zu Colman poltz, Zechmaister Allerglawbigen seelen Zech Zu Ödenburg Vnd begertt An die pruderschafft der selben Zech Ir Zu Irer nottorfft Zehen pfundt pfening Zu leyen. Darum setzt vnd gibt's Sy der gedachten pruderschafft Ain Achtel Weingart Im Katzendorff, wie es mit Rain vmbefanngen Ist frey, ledig, Aigen, Stost Statthalben An den prunner von Kroißpach, An der Annder seyttten An gemelt Allerglaubigen seelen Zech, Doch In der gestalt, das die fraw Solhen weingart Ir lebenlang pewlich halt, sich daraws nere Vnnd dann nach Irem tod mit früchten Vnd Aller gerechtigkeit soll er frey lediglich vallen Zu gemelter Allerglawbigen seelen pruderschafft on menigklich verhinieren. Actum Anno domini fünfftzehnhundert vnd Im Achtistin. Tempore Valentini Swingenhamer Magistrociuium et Vleyschhagkher petri Judicis. Am Abent Sebastiani.²⁶

olykor azonban ezek több fő információt és több kiegészítő adatot tartalmaznak.

A fő információ igei csoportjai:

ist komen

ennek fontosabb adatai:

- 1) ki?
- 2) a személyre vonatkozó attribútum
- 3) kihez?
- 4) a személyre vonatkozó attribútum:

begertt Zu leyen

A kölcsönbe adás fő adatai:

5) kinek?

6) mit?

setzt vnd gibt

az ellenszolgáltatás fő információi:

7) ki?

8) kinek?

9) mit?

10) az ingatlanra vonatkozó attribútum

11) hol? (az ingatlan elhelyezkedése)

12) hol? (további helymeghatározás az ingatlanra vonatkozóan)

További, a korlátozásra vonatkozó kiegészítő adatok:

halt ... sich nere ... soll vallen

az indoklás fő információja:

13) ki?

14) mit?

15) hogyan?

16) ebből (*sich nere*) – hogy ebből tartsa fenn magát

17) mit? (*er* – d.h. der Weingarten)

18) kinek?

Nyelvi funkció: közlés/tájékoztatás a hitelesség jelzésével.

²⁶ Első telekkönyv, 311. bejegyzés. *Mollay* 1993, 48.

Adományok is az adás-vétel makróstruktúráját mutatják:

Der münich Müll vor dem schripperthor.

Item Der Erwardig vater Cristoff, Custos des Kloster vnd Conuentz Zu Odenburg Hat dem Erberen Jacob Pilsner, seiner Hawsfrawn vnd Ierenn Erbenn ganntz ledig vnd frey, auff ewig ein Müll vor Sch(r)ippertor gelegenn, die Etwenn Her Cristoff Härb seliger mit Ziegeln deckhenn hat lassen, vbergebenn, das sy Jerlich da von In das kloster Zu Sannd Georgen tag dienen sollenn ain Hungrischen guldein...²⁷

Fő információ:

1) az adományozott ingatlan adata

A fő információ igei csoportja: *hat vbergeben*

A fő információ a kiegészítő adatokkal:

2) ki?

3) a személy attribútumai

4) kinek?

5) és kinek? és kinek?

6) mit?

7) hol?

8) az ingatlan további jellemzői

9) milyen ellenszolgáltatásért?

Olykor az is előfordul, hogy két külön ügymenetet egy bejegyzésbe vesznek.²⁸ Ha egy bejegyzésnek teljes más tartalma van, akkor az elemei és a makrószerkezete is lényegesen eltér az előzőtől. Ezt az adóslevelek kifizetésének példáján mutatjuk be:

Vermerckt, das Her mert Sighart, die czeit des Rats weczallt vnnd ausgebenn hat weilennenden für den erbern Hanns Bekchen seligen, als er dann Genugsamigklich vor offem Rat mit den ausgelössten Schuldbriefenn gebeist hat. Item von erst hat er weczallt dem Merhlein Juden VI tal. LX den.²⁹

A bejegyzés formulaszerű kezdete:

1. initio

A fő információ témájának megadása: *weczallt vnnd ausgebenn*

A fő információ kiegészítő adatokkal:

2) ki?

3) a személyre vonatkozó attribútum

4) kinek a javára?

6) mennyit?

7)-8)-9)-10) ... -26) kinek és kinek? etc. (hosszú felsorolás 20 személy megnevezésével)

Nyelvi funkciók: A nyelvi funkciók egyrészt ugyanazt az intenciót, nevezetesen a közlést, tartalmazzák mint az adás-vétel esetében, másrészt további intenciót mutatnak mint emlékeztetés, bizonyítás, indokolás stb.

²⁷ Első telekkönyv, 177. bejegyzés. *Mollay* 1993, 27.

²⁸ Első telekkönyv, 412, 446, 510, 537. bejegyzések. *Mollay* 1993, 60, 65–66, 78, 84.

²⁹ Első telekkönyv, 164. bejegyzés. *Mollay* 1993, 24–25.

Formulák

A telekkönyvben számos formula fordul elő:

Nach Cristi geburt VierZehennhundert vnd darnach In dem Achtzigisten Jare (2., 3., 4. bejegyzés)

A formula olykor annyira ismert, hogy az írnok csak elkezdí és jelzi, hogy nem fejezi be:

Nach Cristi geburt etc. LXXX (6., 7., 8., 10., 11., 12. bejegyzés)

Csak az első kéz dátumozza a bejegyzést az év megadásával. Hamarosan azonban ő is megadja a napot is, amit kisebb-nagyobb eltéréssel a többiek is megtartanak:

[...] Actum Anno domini etc. LXXXIo an Sand Veitstag [...] (17. bejegyzés)

Ez a formula sok variációban fordul elő; később például többnyire a nap megadásával kezdődik.

[...] Actum am Freytag Anne Anno domini etc 99 [...] (226. bejegyzés)

A latin formulát olykor német fordulattal cseréli fel az írnok.

[...] Beschehen Montag nach palmarum anno 28 [...] (484. bejegyzés)

Formulaszerű az az adat is, akinek a hivatali idejében a bejegyzést beírták. A záróinformációt kisebb variációkkal hasonló formában minden kéz megtartja:

[...] tempore Cristoffori Harb Magistrociuum et Martino Sighart Judice. (24. bejegyzés)

[...] Sub Magistratibus martino sighthart, Andrea paltrumb. (554. bejegyzés)

Ahol a dátum a bejegyzés elején található (ez többnyire az első években volt így), ott a végén a következő formula áll:

Actum vt supra. (7. bejegyzés)

1500 után a fenti formula elemei egyre gyakrabban külön állnak:

Actum am montag nach Junocauit Anno etc. 41. Sub dominis magistratibus vt Supra. (659. bejegyzés)

A bejegyzés jogszerűségét kb. 1520 után az igazolja, hogy az érdekelt személyek nyilatkozatukat a telekkönyv előtt tették meg:

[...] vor dem grundbuech erschinen [...] (528. bejegyzés)

[...] vnd fur Das grundpuech kumen, [...] (555. bejegyzés)

Hasonlóképpen később, kb. 1500 után található egy olyan formulaszerű kifejezés, amely a tulajdonjogban beálló változást jogerősnek jelöli:

Solchs khauffs ist gemellter verkhauffer fur sich vnnd sein erben rechter gwer vnd scherm vor aller khunfftiger ansprache gegen Cristen vnd Juden nach Stattbrauch. [...] (588. bejegyzés)

[...] Welche mit kauf Von weilend Rueprecht Hauser hauswirtin, Elisabeth vnd Iren erben an sy kumen vnd ledig vnd frei hintz khristen Vnd Juden beZalt haben. [...] (501. bejegyzés)

Sollchs khauffs ist benennter verkhauffer gedachts X.Y., seiner hausFrawen vnnd erben rechter, trewer gewer, scherm vnd furstanndt fur all rechtlich / khunfftig khrieg vnnd ansprach gegen Cristen vnnd Juden, nach Stattbrauch. (714. bejegyzés)

A vételár összegét gyakran nem pontosan adják meg.³⁰ Mindig az a fontos, hogy az ingatlan a vevő tulajdonába került. Itt a formulaszerű szerkezetek variációját találjuk:

[...] Vmb ain Suma geldes, der er ganncz entricht vnnd weczallt ist. [...] (134. bejegyzés)

[...] das mit khawff Vmbblts Vom Steffan Mawtter kommen ist Ledig vnd frey. (189. bejegyzés)

³⁰ A közzététel és a közlés témaköréhez ld. többek között Lüger 1995, 90ff.

[...] vnd der weingarten ist mit kawff on In kemmen von Staphan Strabmer, frey vnd ledig. (63. bejegyzés)

A leggyakrabban fordul elő a következő szaknyelvi formula, amit a legkevesbé variálnak:

[...] haben Nuts vnd Gwer Emphangen [...] (283. bejegyzés)

[...] hat nwcz vnd gewer empfangen [...] (113. bejegyzés)

Ez a funkcióigés szerkezet egy genitívuszban álló főnevet vonz, amelyet többnyire egy prepozíciós főnév követ:

... hat nutz vnd gwer emphangen seines hauss in der Neugass, ... (530. bejegyzés)

Olykor a kiegészítő információk is formulaszerűen fordulnak elő. A legtöbb bejegyzésben az eladón kívül annak feleségét is megnevezik és megemlítik az örökösöket:

... margaretha sein hausfrau vnd Ir erben ... (541. bejegyzés)

kisebbségek módosítások vagy pontosítások fordulnak elő :

... Barbara, sein hawsfraw vnd Ir baiden erbenn ... (107. bejegyzés)

... Dorothea sein Eeliche hawfraw Vnd Ir beider Erbenn (294. bejegyzés)

A fenti formulák a telekkönyv más, mondhatni minden bejegyzésében különböző variációban rendszeresen előfordulnak és azok ennek a szövegfajta típusnak különleges stílusértéket kölcsönöznek. Heinemann és Heinemann kifejezésével a telekkönyv szövegmintájáról elmondhatjuk, hogy a formulák „összességükben hozzájárulnak a szöveg stilisztikai kialakításához”.³¹

A kezek egybevetése a bejegyzések variációjának tükrében

Pontosan tudjuk, hogy mely kezek mely időszakban tevékenykedtek, így tehát azt is, hogy mely bejegyzések kitől származnak, mert Mollay Károly a Bevezetésben azt pontosan megadta.³² A tizenkét kéz hetvenhárom éves tevékenységében lényegében kevés eltérést mutat. A variációk inkább az egyes kezeken belül jelentkeznek, mint a kezek közti különbségben. A különböző kezek egyes bejegyzéseinek szerkezete viszonylag egységes rendszert követ és a formulák és a formulaszerű szerkezetek az egész telekkönyvben egyformán vagy legalábbis hasonlóan jelentkeznek. A szövegfajta és a makróstrukturális szerkezetek szintén meglehetősen azonos képet mutatnak. A bejegyzések hossza attól függ, hogy a fő információkat mennyi további információ határozza meg. De ezeket a kiegészítőket is többnyire viszonylag egységes építkezési rendszer határozza meg.

Összefoglalás és kitekintés

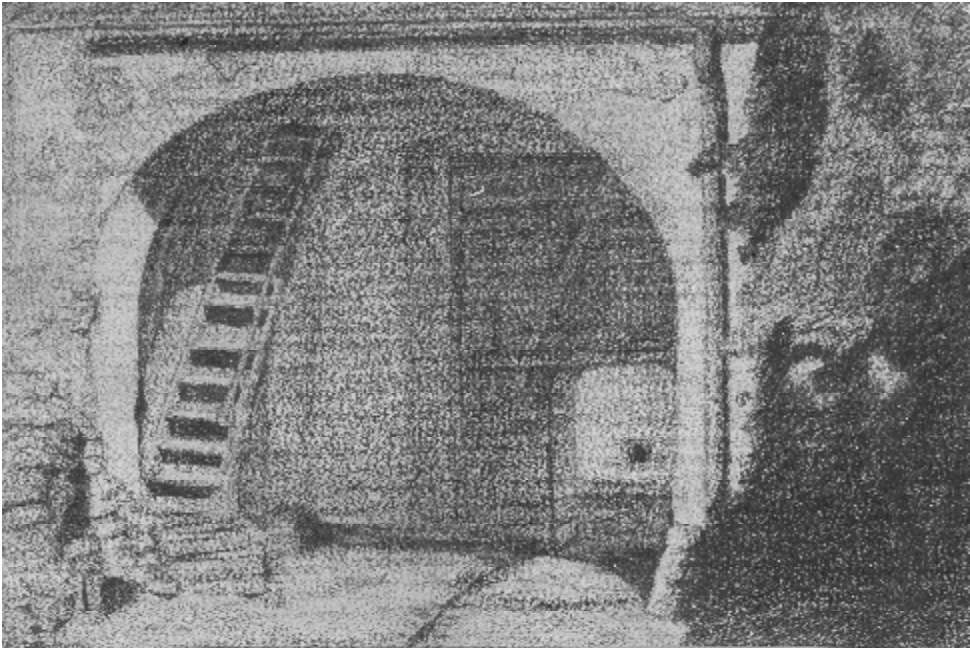
A fentiekben kísérletet tettünk egy késő középkori és meglehetősen kötött és viszonylag kevésbé változó makróstrukturális építkezésszerű szövegfajta típusnak az elemzésére. Leggyakrabban az adás-vételi szövegfajta fordul elő benne, amelynek szerkezeti elemei a teljes hetvenhárom év alatt hasonló módon vannak jelen. Az adás-vétel makróstrukturális típusai az információ mennyiségétől függenek: megállapíthatunk

³¹ Margot Heinemann – Wolfgang Heinemann: Grundlagen der Textlinguistik. Tübingen, 2002, 130–132.

³² Mollay Károly: Bevezető In: Első telekkönyv, XI–XIII.

egy úgynevezett minimális formát, amely azután a többletinformációtól függően továbbra is kötött nyelvi minták szerint bővíthetnek.

Formulák és formulaszerű fordulatok a bejegyzésekben olyan gyakran fordulnak elő, hogy azt is megállapíthatjuk, hogy a bejegyzések többé-kevésbé ilyen szerkezeti elemek halmazából áll össze. A szerkezetek és formulák az egész vizsgált szövegben viszonylag egységes képet mutatnak.

Mollay Károly gimnazista kori rajza:
Szeder u. 6. számú részház kapuja belülről, itt laktott apai nagyapja, később édesanyja is